

BEVEZETÉS

I. Az életrajzírói feladaton túleső személyiség-kutatás feladata a személyiséget alkotó jegyek feltalálása. Alkotó jegyeiken értjük az ethikai személyiség legmélyebb rétegének a fundamentális tényezőit, amelyek azonban nemcsak alkotják és alakítják a személyiséget, hanem mint értékjegyek, ethikai síkban, tevékenyén is teszik azt, biztosítják a személyiség dinamizmusát. Valamely személyiség igazi becsét csak akkor tudjuk igazán és mélyen megítélni, ha tekintetbe vesszük ezeket a vonásokat. Nem elég tehát a személyiséget a külső alkotásaiból, köztevékenységéből, általában a közéleti munkájából kiindulva ítélni meg, hanem bele kell tekintenünk szellemisége legmélyebb rugóiba; fel kell ismernünk azokat a szubsztanciális vonásokat, amelyek a személyiségnek a kisugárzó hatását indokolják s amelyek biztosítják maradandó jelentőségét.

Ha igaz az, hogy minden magyar személyiségben van bizonyos tragikus vonás, amely abban mutatkozik meg, hogy életfolyása tele van fájdalmas törésekkel, életműve pedig befejezetlen marad, a meg-nem-értés következtében pedig a keserű lemondások hangulata tünetkezik minden magyar személyiségen, – még inkább igaz ez, ha az erdélyi személyiségekre gondolunk. Igaz, hogy a különbség csak fokozati, de nem minőségi, hiszen a nagy-magyar életsík csak valamivel nyújt gazdagabb lehetőségeket a személyiség kibontakozásához, mint az erdélyi, végeredményében mindenikben való élet, tövisek között hánykolódó élet. De éppen itt van aztán a magyar személyiségek különös becse, hogy a tövisek nemcsak sebzik és vérét ontják, hanem mindig mélyebbre szállóvá is teszik. A magyar önismeret és a magyar önépítés számára éppen ezért nincs áldásosabb feladat mint nagyon gyakran behatolni magyar személyiségek strukturájába, igazi lelki találkozást létesíteni

azokkal, akik a magyar életet fájdalmasabbá, de dicsősége-sebbé is tették.

2. Ilyen lelki találkozásban lehet részünk egész történel-münkön át; és hogy milyen törhetetlen a magyarban a nemzeti öntudat és erő, igazolja az a tény, hogy mint valami nyugtalan tűzföldből folytonosan törnek fel a magyar vulkánok, a nagy magyar személyiségek s újabb és újabb értékeket vetnek fel-színre. A IX.-ik évszázadtól a XIX.-ikig egymást érik a leg-különbözőbb egyéniségekbe öltözött személyiségek. Milyen nehéz ezek közül válogatni s milyen nehéz annyi és annyi nem kisebb értéket elhallgatni.

Roppant szellemhadak vonulnak fel előttünk a múlt szá-zad első feléből, pillantásunkkal hadd fogjunk el néhányat, akik legszebb típusai sajátosságaiknak. Első a sorban, a legkevésbé ismert személyiség, Ujfalvy Sándor (1792–1866). Ő a legszebb és a legmélyebb erdélyi emlékirat szerzője, Erdély multjának a vidéki életnek és különösen a családi élet változásainak «gondolkodó tanuja». Követi őt Jósika Miklós (1794–1865), a regényíró, az erdélyi Scott Walter, aki gyermekkoráról szóló emlékirataiban is a családtörténet regényes rajzolója. Jön Bölöni Farkas Sándor (1795–1842), a magas műveltségű erdélyi kormányzó, majd kancelláriai főtisztviselő, aki rövid napló-jában kora legélesebb megítélője. Majd Bólyai Farkasnak (1775–1856), a lángelméjű tudósnek villámló szemei pillanta-nak reánk, amint számadást tesz életéről. Azután az árvizhajós Wesselényi Miklós (1796–1850) szólal meg, hogy megvilágo-sodjék előttünk férfias alakját átfogó nemes jelleme. Bezárja a sort Barabás Miklós (1810–1898), a festő kiegyensúlyozott, harmonikus személyisége. Az erdélyi szellemi élet különböző síkjain mozognak, valamennyi más-más beállítású és irányú lélek, mindeniknek más az érdeklődése és mégis valamennyi erdélyi személyiség, akiknek alkotó vonásaik olyan lelki rokon-ságot mutatnak, mint ugyanaz a család különböző színű szemű, különböző arcélű és különböző alkatú tagjai.

Annyira a XIX. század első felének gyermekei, hogy az egy Barabás Miklóst kivéve, a kiegyezést egyik sem érte meg, tehát valamennyinek a személyiségében ott feszül a század első felének sokféle és szövevényes ellenmondása, annál inkább, minél közelebb vannak a század fókuszaihoz: a politikumért és a humanumért folytatott harc nagy eszméihez. A legviharo-sabb az élete Wesselényi Miklósnak, majd Jósika Miklósnak, Bólyai Farkasnak, azután Bölöni Farkas Sándornak, a leg-

kevésbé érzik a korszak sokféle ellenmondásos vihara Ujfalvy Sándoron és Barabás Miklóson. Igazi vidéki emberek valamennyien, de csak a hely tekintetében, szellemük azonban mind tág horizonton szárnyal.

3. A történetírás általában, még a szellemtörténet is kénytelen az összefüggések megállapítása végett a történeti komplexumokat egyszerűsíteni, sőt stilizálni. Mihelyt azonban a személyiségek strukturájába mélyedünk, azonnal feltűnik, hogy ugyanazon korszakban belül mennyi különféle szellemi hatás, indítás, sokszor elkésett, vagy már fáradtan érkezett eszmék, vagy pedig még eljövendő ideák előrevetett sugarai befolyásolják és alakítják ugyanazt a személyiséget. A személyiség alkáiban sokszor olyan imponderabiliákat fedezünk fel, amelyeknek sem eredetét, sem jelentését biztosan tisztázni nem tudjuk, legfeljebb sejtjük, a legtöbbször pedig csak a személyiségnek mint Egésznek a jelentésében világosodik meg annak eredete is és rész-jelentése is.

A XIX. század első fele, különösen a magyar történetben, valóságos gyűjtőmedenceje a különféle szellemi kezdeményezéseknek, hatásoknak, eszméknek és eszményeknek. A felvilágosodás mint korszak, európai vonatkozásban tulajdonképpen már lehanyatlott, ismeretkritikája és világnézete, a racionalizmus már hitelét veszítette, nálunk azonban még virágzásban van, úgyis mint korszak, úgyis mint világnézet, helyesebben mint világmagyarázat. Sőt, a racionalizmus elsatnyult alakjában mint vulgáris racionalizmus még a század végén is buján tenyészik. Ezekkel egy időben és együtt már a század első tizedében a romantika kék virágja is nyílik s megtermi hamarosan a romantikus nacionalizmust. A romantika talajából pedig kicsírázik az idealizmus s a kettő úgy összenő, hogy a magyar szellemi élet történetében szétválasztani nem is lehet, hanem a romantika állandó jelzőjévé válik az idealizmusnak, annyira, hogy csak romantikus idealizmusról beszélhetünk. Ezzel egy időben, különösen politikai és gazdasági vonatkozásban már tünetkezik a liberálizmus is, amely még a mi századunk kezdetén is erőteljes tényező.

Vegyük tekintetbe már most a század első felének különösen a politikai magatartását. A francia forradalom eszméi még a levegőben vannak, hiszen az előttünk megjelenő nagy erdélyi személyiségek születése idejében fejezik le, vagy juttatják börtönbe a Martinovics-féle összeesküvés tagjait. A napoleoni háborúk még dúlnak, de I. Ferenc által bevezetett és gyakorolt

abszolutizmus már nyomasztó teherként nehezedik rá a magyar lelkekre. Ugyanakkor azonban már fellobban a nemzeti öntudat is, amelynek hatalmas erővel ad kifejezést az 1807-iki budai országgyűlésen, Felsőbüki Nagy Pál sopronmegyei követ. Aztán hamarosan bekövetkezik Napoleon bukása, ennek következményeképpen, a hosszú háboruskodás után, a nagy gazdasági válság és pénzügyi romlás. Ezt a rettenetes feszült helyzetet I. Ferenc ismét csak az abszolutizmussal akarja gyógyítani s mintegy 13 éven át (1812–1825) nem hívja össze az országgyűlést. A félszázad végén, mintegy circulus vitiosus-ként ismét csak fellángolnak, a szent szövetség önkénye nyomában, különösen a latin népek között, a forradalmak, amelyek közvetve ugyan, de keservesen érintik a magyar életet, újabb pénzügyi és katonai terhet rónak a magyarság nyakába, mire megindul a vármegyéék küzdelme a bécsi önkény ellen, sokszor egyenesen forradalmi tűzzel.

Még van egy harmadik tekintete ennek a félszázadnak. A sokféle, egymásnak ellentmondó politikai magatartás árnyalatai és gáncsvetései ellenére az ébredező nemzeti öntudat, a maga erejéből olyan társadalmi tevékenységbe kezd, hogy a szétzilált nemzeti erőt összefogja, amelynek hatása messze sugárzik. Sorrend szerint, már az 1790–91-ik évi országgyűlés kezdeményezésével megindulnak a különböző alkotások. Festetics György megalapítja a Georgikont (a keszthelyi gazdasági iskolát), (1797), ugyancsak ő, a katolikus főúr a csurgói református gimnáziumot, (1794). Vegyük ehhez a Ferenc-csatornát, majd a Sárvíz-szabályozást, amely mind csak a nemzeti erő összefogásával vált lehetségessé. Követte ezeket a váci siketnéma intézet (1802), Széchenyi Ferenc megveti a Magyar Nemzeti Múzeum alapját (1803), I. Wesselényi Miklós kezdeményezésére alapítják a kolozsvári első állandó színházat (1821), Széchenyi István megveti adományával a Magyar Tudományos Akadémia alapját (1825), megindul a Kazinczy által kezdeményezett nyelvújítási harc (1810–1830). Mindezeket az alkotásokat követték Széchenyi egyéb társadalmi akciói és szervezései, amelyek nagy lendülettel vitték előbbre a nemzeti szellem produktív kibontakozását.

4. Ebbe a légkörbe léptek be, ebben a légkörben fejlődtek ki és ebben vívták élet-küzdelmüket a mi erdélyi személyiségeink. A félszázad különböző tényezői valamennyiök életét meghatározták, de beállítottságuk s egyéni alkatuk szerint, azok valamelyike vált életük és életművük uralkodó vonásává.

Valamennyi tényező azonban, mind a világnézeti, mind a politikai, mind pedig a társadalmi, ethikai tényezők oly erőteljesen befolyásolták őket, hogy azoknak nyugtalanító és megrázó ereje, mint a vulkánikus erők a föld felszínét, megszakítás nélkül folytonosan éreztették hatásukat. Minél inkább keresik önmagukkal a megbékélést, annál békételenebb az életük; minél jobban szeretnék egy irányba igazítani életútjukat, annál szétágazóbbá válik az; minél jobban ragaszkodnak életük központ felé törő törekvéseihez, annál inkább eltávolodnak azoktól. Hogy szeretnék életüket felismert rendeltetésük színén tartani, de ismételten mégis csak a visszájára fordul; hogy szeretnének teljességre és kiegészülésre jutni, de ismét csak azt tapasztalják, hogy torzóban maradtak. Valamennyinek abban van az igazi nagysága, hogy nem akarja megadni magát a sorsos tényezőknek, birokra kelnek mindazokkal s mégis a győzelemtől elmaradnak.

Mégis bizonyos csodálkozással tekintünk a mi erdélyi magyarjainkra, ezekre a küzdő személyiségekre, hogy a sok lelki megpróbáltatás, az évről-évre történő politikai változások, amelyek csak növelték a zavart és kilátástalanná tették számukra a legközelebbi jövődőt, a folyton megújuló gazdasági válságok közepette is ismételten úgy össze tudták szedni lelki erejüket, hogy új reménységgel indultak neki az új harcoknak.

És fokozza ezt a csodálkozásunkat az a különösen felemelő tény, hogy eközött a sokféle és sokirányú próba és ugyanannyi kísértés között egyetlenegyszer erkölcsileg el nem buktak, mindvégig megőrizték nagyszerű nemzethűségüket, jellemük nemességét és tisztaságát és mindig elszántabb akaraterővel indultak új feladataik megvalósítása és nemzeti rendeltetésük betöltése felé.

Nem hagyhatjuk tovább figyelmen kívül azt a tényt sem, ami különösen jellemezte mindig az erdélyi embert, hogy ott rejlett mindig személyisége mélyén egy sajátos egzisztenciális gondolkodásmód. Bármilyen csábító volt különböző képességeinél fogva a tágasabb és nagyobb érvényesülési lehetőség, mindig helytállott ott, ahol élt, igyekezett egzisztenciája legközelebbi feladatait betölteni; helytállott akkor, abban az idői kategóriában, amelyben élt s elsősorban a legközvetlenebb kötelezéseinek igyekezett eleget tenni. Nincs közöttük egyetlenegy szájaszkodó magyar, akik házukon, otthonukon, falujukon kívül igyekeztek volna kitűnni, hanem elsősorban a saját rendeltetésükből folyó dolgaiknak néztek utána, azokról gondoskodtak,

akik elsősorban bíztak rajuk, tehát az egészen különös felelősséget vállalták s annak betöltésével szélesbítették kötelezéseik és felelősségük körét.

A családi és nemzeti hűségnek olyan példáit adták, amelyek minden időben tisztán fognak ragyogni a késői nemzedékek előtt. Pedig egyikre nézve sem volt könnyű ez a hűség, amint-hogy az egzisztenciális felelősség sem volt könnyű dolog. Súlyos kísértések és próbák között kellett, hogy fentartsák ezeket a nagy etikai kötelezéseket. Nehéz és fájdalmas tűzpróbák között edzették, védtek, fejlesztették jellemüknek ezeket a nagy értékeit. Tűzben megpróbált arany valamennyinek a jelleme.

A magyar önismeret példáinak és szabályainak az elsajátítása végett, nem kell nekünk messzire menni, elég, ha itthon maradunk s ha ezeket az erdélyi személyiségeket tanulmányozzuk, az ő lelkük mélyéről olyan kincseket hozhatunk felszínre, amelyekkel valóban gazdagíthatjuk az egész egyetemes magyar életet.

Egyetemes magyar értéket jelentenek eme nagy személyiségek, mert sem egyéni, sem társadalmi tekintetben nem esnek az egyéni, vagy osztály-önzés bűnébe. Mennyi megkapó és fel-emelő esetet sorolhatnánk fel, amelyek azt bizonyítják, hogy mint hajolt le a köznemes és a főnemes a jobbágyaihoz, mennyire a szívéen viselte azoknak sorsát, hogyan köt egész életre elkötelező barátságot a főúr a köznemessel, hogyan válik eggyé jóban és rosszban az egész magyar társadalom.

Az erdélyi társadalomtörténetnek felemelő szép fejezetét képezné, ha valaki, ex thesi, megírná az erdélyi főurak különleges szerepét az erdélyi művelődés történetében. Bethlen Gábor korától elkezdve, a kiegyezésig a falusi földművelői, vagy a polgári sorsból magát felküzdő valamennyi erdélyi kiválóság, professzor, vagy pap, sok orvos, vagy más művelt magyar életébe, tanulmányai folytatásába mind belejátszik egy-egy nemzetéért felelősséget érző erdélyi főurnak a keze és a szíve. Sokszor egyenesen kirívó példáit mutatták annak az ősi magyar sarkételnek, amelyet az evangéliumi sáfárság gondolata szentelt meg, hogy sem életüket, sem vagyonukat nem tekintették a magukénak, hanem a nemzet és Isten által rajuk bízott javaknak, amelyekkel a köz szolgálatára kell mindig készen állaniok. Az erdélyi főúri társadalom történetének a legszebb lapjai azok, amelyek erről a szolgálatról tesznek biznyságot. Hogy az erdélyi nemzettársadalmi és egyházi

életben a főurak ma is különleges megbecsültetésben részesülnek, ennek a magyarázatát nem szabad semmiféle más indokban keresnünk, mint őseiknek ezekben a meghálálhatatlan önzetlen szolgálataiban, amelyeket nemcsak az erdélyi nemzettársadalom, de ők, a késői utódok sem tudnak eléggé meghálálni.

5. Ezek után az általánosságban mozgó jellemzések után, lépünk közelebb a mi erdélyi személyiségeinkhez. Necsak azt vizsgáljuk, hogy mit jelentettek ők a saját korukban, hanem vessünk egy-egy pillantást arra is, hogy mit jelentenek minden időben, mi a maradandó jelentőségük személyiségük alkotó jegyeinél fogva.

Ujfalvy Sándor, ha valamennyire ismert, őt csak mint Wesselényi Miklós híres vadásztársát ismeri a magyar közvélemény; mint olyan valakit, aki a nevezetes ciblesi vadászatokban tűnt ki vakmerő vadász-sikereivel, de mint művészi emlékirót, aki az erdélyi vidéki élet legmélyebb értelmezője és «gondolkodó tanuja» volt, ma még egyáltalában, vagy nagyon felületesen ismeri.

Az Ujfalvy-féle Emlékiratban három Ujfalvy lépik elénk, egymásután; I. Samú (szül. 1697), II. Samu (1764–1824), Sándor (1792–1866), az emlékiró. Nagyapa, apa és fia, ugyanaz a táblabíró típus, de lelki alkatukban mindig világosabb, sőt derültebb, hozzánk mindig közelállóbb személyiségek.

Az I. Ujfalvy Samu küküllőmegyei dirigens főbíró, aki 62 éves korában feleségül vette néhai Tekintetes nemzeti Palatkai Ferenc ur elmaradt drága özvegyét, Tekintetes nemzeti Zombori Borbára asszonyt, aki akkor 42 éves volt. Ebből a késői házasságból született a II. Ujfalvy Samu, Sándor atyja. A főbíró kemény, tekintélytartó, de igazságszerető ur volt. Annyira hivatalának élő magyar, hogy hivatali tekintélye kedvéért, erején felül költött s ezzel vagyoni állásában megöngült. A szőkefalvi birtok megterhelten maradt az özvegyre és fiára.

II. Ujfalvy Samu gyermekéveit kevés tanulással, tétlenül töltötte édes anyja mellett. Híres volt csínytevéseiről, korai ifjúságában pedig dorbézolásairól. Katonai toborzások alkalmával felcsapott huszárnak, édes anyja sok költséggel, kétszer is kiváltotta, ami a vagyoni helyzetét tovább gyöngítette. Így került Marosvásárhelyre patvariára. Sok szégyent hozott édes anyjára és saját fejére, míg többszöri megszegényítés után megtért s Szőkefalvárói Kackóra, ottani kis birtokára költözött. Az új vármegyében előbb adóbiztos, majd szolgabíró lett,

lassanként becsületét és szerencsés gazdálkodással, vagyoni állapotát helyreállította. Egyike lett Doboka vármegye legbecsültebb és legtiszteletreméltóbb alakjainak. Fiának Emlékiratait olvasva, nem győzünk betelni nemes személyiségének szép jellemvonásaival. Keveset tanult, könyvei, a naptáron és a Cserei Mihály kéziratos erdélyi történetén kívül alig voltak, mégis olyan intelligenciát szerzett, hogy mind életfolytatásában, mind hivatali tevékenységében a tiszta ítélőerőnek, az emelkedett szellemű bölcseségnek ragyogó példáját sugározta. Gróf Bánffy György főkormányzó I. Ferenc császárhoz intézett felterjesztésében azt írja róla: «Mikor nagyobb szerű tenni valóm van, Ujfalvival vitetem ki, vagy merőben elmarad; a kivitelben ő a jobb kezem.» «Bámulva beszéltek akkor az erdélyi körökben, hogy egy embertől mi minden telik ki. Hivatalos rendkívüli működései és erélyes gazdasága mellett vadászati időtöltésre is ráért. Egyéb szenvedélye nem is volt, mint a vadászat.» írja róla fia. Hogy mennyire elfoglalták a szóbeli perek, megtetszik abból, hogy minden ünnepnapon kihallgatást tartott hajnaltól délig, jó időben a kapuja melletti eresz alatt. «Az egész utca tele volt panaszos felekkel, kik rendre előszóllítatván, panaszukat előadták. Atyám rövid szókból ítéletet mondott: s azt oly tárgy, személy és körülmények ismeretével, melyek mind máiglan magasztalással emlegettettek. Jegyzőkönyvnek, vagy írásnak hirtel sem volt: az ilyest csak idővesztésnek tartá s azért megveté.» Egy-egy ilyen kihallgatáson rendszerint 60–70 pört járat le, többnyire fontos birtok-keresetben, jelentéktelen panaszt még számosabbat. «A kihallgatás annyira lefoglalta minden figyelmét, hogy ilyenkor tőle valamit kérdezni nem volt tanácsos: és családi vagy gazdasági ügyeit, hivatala fontossága merőben háttérbe szorította. Rendesen csak akkor szakítá meg néhány percre, mikor reggeli mosdás ideje eljövén és a pandurral friss vizet hozatván kutjáról, megmosdott s utána megtörülközött. Ez alatt rendszeren imádkozni szokott, mi alatt a peres felek levett főveggel csendesen tarták magokat. Ezt végezvén, tovább folytatá egész ebéd idejéig.» Hogy Ujfalvy Samunak ez a reggeli imádkozása, így a nép színe előtt, mit jelentett a nép nevelése, saját tekintélye szempontjából, azt ma felmérni kevesek tudják.

Jellemző a korra és a táblabírói gondolkodásra nézve, hogy az osztrák bürokráciát, amely sokat ír, keveset igazít, önkényesnek és brutálizmusnak nevezte. Minden a személyiség tekintélyén, és pedig a belső tekintélyén és varázsán fordult

meg. A személyiség belső tekintélye hordozta a társadalmi és állami élet rendjét és biztonságát.

És hogy mennyire «nemesi» szolgálat volt ez, bámulatos önzetlenséggel és színtiszta egyszerűséggel ékesítve, mutatja, hogy 36 évi összes fizetése 4975 váltó forint volt, s mégis, amikor királya szükségbe jut s az állam részére hű magyarjaitól kölcsönt kér, Ujfalvy Samu már másnap 10,000 forintot visz gr. Bánffy György kormányzóhoz s könnyező szemekkel arra kéri, hogy juttassa a király kezéhez, de azzal, hogy «nem kölcsön fejibe, hanem őszinte jó szívvvel ajándokul küldi a fölségnek; s ha még ezután is szüksége lenne, készséggel osztja meg vagyonát; mert azt, hogy királya szükségét szenvedjen, sehogysen türendi.» Ennek a valóban intelligibilis karakternek semmiféle empirikus karakterben nem találjuk mását, de még indokát sem.

Bármilyen vonzó is az Ujfalvy Samu személyisége, mégis térjünk át a harmadik Ujfalvyra, Sándorra, az emlékiróra.

Ujfalvy Sándor személyiségét alkotó ékkövek közül, hadd emeljük ki mindenekelőtt az erdélyi föld iránt érzett csodálatos szerelmét, a népért vállalt és örömmel hordozott áldozatos szeretetét, lángoló hazafiságát és nemzethűségét, törhetetlen barátságát, valamint pompás műveltségét. És mindezek az ékkövek mily sajátosan ragyognak eredeti egyéniségét alkotó személyiségében!

Már hét éves korában, 1799-ben a nagyenyedi Bethlen-Kollegiumba kerül, ott találja már Körösi Csoma Sándort, akit így közelről ismert s Emlékirataiban hű képet fest Erdély eme nagy fiáról. – Különben a kollegiumi élete olyan mint a legtöbb eleven eszű és nyugtalan diáknak. Résztvesz a Kollegium ősi hagyományos és intézményes rendjében. Mint nagyobb diák gyalog megy légációba, miután atyja által kiválasztott bibliai textusokról írt prédikációkat jól megtanulta, sőt atyja előtt fel is mondta. Résztvesz a diákság ifjúi forradalmi kilengéseiben, de alaposan tanul és képzi is magát, boldogan készül jövődjére. Enyedről Kolozsvárra megy jogot tanulni, majd Vásárhelyre patvariára.

Atyja, aki magától mindent megvont, amit a tiszta és nemesi életre nézve feleslegesnek tartott, fia gondos nevelésétől és alapos kiképzésétől nem sajnálta a pénzt. Fiát, Sándort 1814. év őszén Bécsbe küldi hivatali szolgálatra, az udvari kancelláriához. Kalandos és viszontagságos utat tesz meg Bécsig. Bécsben pedig folyton bántja a keserű nosztalgia. Érkezése után beteg lesz s mikor az orvos meglátogatja, hamar készen

van a diagnózissal: «Honvágy, ami külföldön sok magyart tett már tönkre.» Hamarosan felismeri az erdélyi szabad élet és az udvari élet közötti különbséget: «Az őszinte, férfias kört szolgálkú nyegleség váltta fel. Ők lenéztek engem szabad modoromért s én őket szolgálkúkért.»

Öt és fél évig gyötörte a nosztalgia Erdély után. Egyetlen vigasztalása, amelyben örömét találja, az egyetemi előadások látogatása s az a haszon, amelyet ezektől nyert. Valóságos szabadulás volt számára, amikor ütött az óra, hogy atyja hozzájárulásával hazatérhetett. «Bécsben töltött éveimből kevés öröm és sok keserűség utóérzete maradt fenn későbbi éveimre, Bécs sem hivatali, sem magán köreibben nem elégítheték ki egy alkotmányos ország fiának szabadabb szellemi igényeit. Honát e körben csak olyan lelheték, kinek uralkodó eszméje a nagyra-vágyás s ki elfogadja kormányembereinek ezen alapelvét: A cél szentesíti az eszközöket. Nem ismerek gondolkodó emberre szomorítóbbat, mint egy felelősség nélküli kormány működésének közeli szemlélését.»

Ilyen tapasztalatok után, bármilyen «előmeneteli kinézései» is voltak, hivatalával még nem tudott kibékülni. «Hajlamaim és véralkatomnál fogva – mondja – hazám és az emberiség körüli teendőimről más fogalmaim voltak, mint miket e hivatali körben létesítheték. Szemeim szüntelen hazámra voltak függesztve, csakis ott remélve vágyaimhoz mért munka kört.»

Van valami jövőbemutató és szimbolikus jelentősége annak, hogy hazaérkezése után, amikor szigorú, takarékos atyja számadolta, akkor toppan be az Újfalvy-kúriába Keczei István ugyanodalalási birtokos, a régi erdélyi táblabíró remek típusa. A megszorult fiatalembert és szabadságra vele együtt hazatérő testőr-testvérét Keczei szabadította ki a számadolatató atya kemény kezei közül. Ennek a kínos jelenetnek a leírása kapcsán vesz alkalmat Újfalvy arra, hogy bemutassa Keczei személyében az erdélyi nemes ember jellemét, házáat, gazdaságát, étkezési módját, háztartását és családi életét. Emlékiratának ez a része valóságos írói remekmű.

Ebbe a jellemzésbe különösen beleöntötte lelke minden örömét, élmény-gazdagságát; de benne van ebben a saját értékelő vágya: ilyennek szeretné, ha talán módosítva is, de ilyennek szeretné látni a magyar nemest s valamiképpen erre a képre szeretné, ha talán ismét módosítva is, alakítani a saját életét. Kétségtelen, hogy Újfalvy Sándor nemes vidékiességének,

erdélyi földhöz-kötöttségének, mint etnikai tulajdonságoknak, tehát mint magasabb értelemben vett alkotó vonásoknak a kialakulásába s egész önnevelésébe mélyen belejátszott a Keczei István személyisége. Ez különösen akkor látszott meg, amikor megnősült, feleségül vette Lészay Juliát, Lészay Lőrinc gubernialis tanácsos leányát s átvette atyjának szakaturai jószágát.

Szakatura szolnokdobokai elhagyott kis község, Nagyilonda közelében. Ujfalvy Romladék-nak nevezte, eredeti jelentése egyik árnyalatának megfelelően. Az erdélyi föld és népe iránt érzett szeretetét ebben az eldugott és elhanyagolt községben mutatta meg, ahol élettársával 30 esztendő telt át, de ugyancsak itt bizonyította meg acélos akaraterejét és cselekvő készségét. «En Bécsből, a bőség, csinosság, finomság színhelyéről, nóm meg egy vagyonos, csinos város mivelt köréből most egyszerre ideszakadva... a nyomor s undokság látására egy elébb lehangolódtunk: de elgondolok, hogy a gondviselés minket választott ki az inségben sinylődők enyhítésökre és hogy itt már most nem csodálkozni, sem sopánkodni, hanem tenni kell és azt férfiasan és minél előbb. Hévvvel, tűzzel... mi akkor még ifju keblünket dobogtatá, fogánk a nagy feladat megoldásához. S felebaráti szeretetünkől kifolyólag ernyedetlenül folytatók azt ott lakásunk harminc évei alatt. Külszinén úgy tetszett, hogy fáradozásainkat siker koronázza. Néhány év mulva felvirágzott romjaiból a helység, lakoi megvagyonosodtak s kicsinosodtak: elvadult modoruk simult. És mi mindketten boldogok valánk a másokat boldogíthatás szép érzetében.» Ez a nép pedig, amelyet így felemelt a nyomorúságból, román volt, amelyet szeretett mint hazájának népét, nem kérdezte, vajjon hűsége és megbízhatósága szerint megérdemli-e ezt a szeretetet.

Ujfalvy hazafiságát és nemzethűségét semmi sem bizonyítja ékebben, mint a Wesselényi Miklós barátsága. Sok kitűnő barátja lehetett a tüzes patriotának, de bizalom és megértés tekintetében, lelkileg senki sem állott közelebb hozzá mint Ujfalvy Sándor; legsúlyosabb lelki kérdéseit mindig vele beszélte meg. Nem is írt senki Wesselényiről oly hű és részletes lelki arcképet, mint Ujfalvy.

Politikai téren nem tevékenykedett, annál inkább társadalmi és irodalmi téren. A jobbágyság sorsának enyhítéséért, az úrbéri terhek könnyítéséért, különösen vármegyéje területén igen sokat tett, maga személyesen pedig súlyos anyagi áldozat

tokat is vállalt. A szabadságharc idejében csúnyán meg is hálálták jóságát saját román jobbágjai.

Irodalomszeretete oly kitartó volt, hogy feleségével együtt, az irodalmi műveltségben mindvégig színvonalon maradtak. Atyjával való keserű összeütközéseinek is egyike az irodalom iránti forró érdeklődéséből származott. Amint átvette szakaturai birtokát, a nyári nagy munkaidőben atyja Rousseau olvasása közben találja, majd meglátja Bécsből hozott, mintegy 300 kötetnyi könyvét, kemény szemhányást tesz fiának s azzal az ítélettel távozik fia házából, hogy lehet eszes és tudományos ember, de gazda sosem lesz belőle. Annyira elkedvetlenedett a látottakon, hogy megindulás és sajnálkozás nélkül sohasem tudott többé a fiára nézni. Amint azonban annak idején atyja alaposan rácsáfolt mindenkire, aki erkölcsi megújulásában kételkedett s korának egyik legszebb jellemű emberévé vált, úgy Ujfalvy Sándor is rácsáfolt atyjára, megmaradt mindvégig színvonalos művelt embernek, egyszersmind atyjánál is különb gazdának. Halála után fényes nagy vagyont hagyott erdélyi közművelődési célokra.

6. Minden erdélyi emberben van valami romantikára való hajlam. Könnyen érthető és értelmezhető ez a táj felszíni alakulatából, amely nem annyira magas, hogy csak az elvont fenség bámulatát ébressze, hanem megközelíthető szépségénél fogva tág teret enged a képzelet játéknak, de értelmezhető ez a hajlam e föld változatos és színgazdag történeti multjából, valamint népeinek lelki sokféleségéből. Mindez a sok és változatos természeti és lelki színgazdagság a legszegényebb képzeletet is annyira izgatja, hogy annyi rejtélyt fedezhet fel az erdélyi élet méreteiben, amennyit csak valaki, műveltségének határai között elviselni képes.

Ennek a sajátosan erdélyi romantikának egyik legkiemelkedőbb és legjellegzetesebb alakja: Jósika Miklós, a regényíró. Benne, elsődleges értelemben, megvolt a képzelet dús csapongásra való hajlama. Ez a hajlam kimeríthetetlen és elfogyaszthatatlan táplálékot talált az ő különösen hányatott egyéni és családi életében, katonai és írói pályafutásában. Édesanyját már öt-éves korában elveszíti, s ettől kezdve nem más az élete, mint az új és új otthon után való vágyakozás, amelyet ismételten megtalál s ismételten elveszít, hogy ismét új hajszát indítson a megtalálására. Valahányszor új otthont talál, szabadjára engedi írói képzeletét s mindannyiszor újabb alkotásokkal ajándékozza meg nemzetét, oly rendkívüli mértékben, hogy élete végén

elmondhatta: «azt hiszem, nincs okom oly életet szégyenleni, melynek minden évét több mint egy-egy kötetnyi munkával földhetem be, hogy a szél el ne hordja.»

Az erdélyi föld honi képe mindenüvé elkíséri őt s annak rejtélyes varázsától szabadulni sehohsem tud. «Engem utazásaimban, mindenek fölött a szép természet érdekelt. Hányszor, hányszor! ha valami regényes helyen állapotunk meg, tudtam órákig egy szép kilátásban, a hegységek alakzataiban, a kék és zöld tavakon, melyek este holdvilágban csillogtak, mint annyi fémlapok, órákig elandalogni. Ilyenkor aztán a honvágy is megkapott s magamnak szárnyakat óhajtottam. Szerettem volna a galgói kősziklafalak gerincein megpihenni, s hallgatni, miként huhognak száz oduban a baglyok lábaim alatt.» Igazi jósikai sorok, amelyekkel tele vannak regényei s amelyek mint visszaterő rímek ismétlődnek Emlékiratában.

Gyermekkorának hányódásai előrevetített képét ábrázolják egész ide-oda vetett életének. Született Tordán, de gyermekkorá Bilakon, Beszterce közelében indul el, innen Ó-Fenesre, Kolozsvár közelébe kerül, majd hosszabb időre Kolozsvárra, de a vakációt már jórészen Mihálcfalván, Tövis és Balázsfalva közelében tölti; mint ifjú katona Nagysinkre, Szeben vidékére vonul be, honnan Brassóba, majd Folyfalvára, Marosvásárhely közelébe, innen Etédre, Udvarhely megyébe jut, ahonnan aztán a Székelyföld különböző pontjain hányódik.

Mint hivatásos katona egész Európát bejárja, magával vivén mindenüvé regényes képzeletét és állandóan szorongató honvágyát. Életének ez a korszaka azzal végződött, hogy romantikus elragadtatásban, 1818-ban megházasodott, feleségül vévén Kállay Erzsébetet, aki szép is volt, jó is volt, csak éppen nem Jósikához való volt. Feleségének idegen volt Erdély, neki idegen a szabolcsi Nyírség, egyikük sem találta helyét a másik világában. Előbb Csehtelkén laktak, majd a szabolcsi Napkorra költöztek, innen Szurdukra, azután Branyicskára, onnan Pestre, vissza Kolozsvárra. A legtöbbször ketten kétfelé, különösen a lelkük annyira kétfelé húzott, hogy az egymásután jövő gyermekek sora sem tudta őket egymáshoz láncolni. Huszonkilenc évig tartott ez a szakadatlanul széthúzó, egymást soha meg nem találó házasság, míg aztán hivatalosan és végleg el nem váltak.

Az állandóan otthon után vágó Jósika másodszor is megházasodott, most már egyéniségének és jellemének megfelelő feleséget talált báró Podmaniczky Júlia személyében. Szurdukra

vonul s rendkívül termékeny írói munkásságba fog, de jönnek ismét a megpróbáló nehéz évek, a szabadságharc évei, majd a katasztrófa, ismét bujdosnia kell. Ennek a bujdosásnak új szakaszai Szeged, Arad, Világos, majd a havasokban rejtőzés, Galicián át Boroszló, Lipcse, Brüsszel (1850–64), végül Drezda, ahol 1865 február 27-én befejezte életét.

Jósika Miklós nem lett volna igazi erdélyi ember, ha nem lett volna benne a romantikus hajlamon túl, elég racionális józanság is, acélos akaratereő is arra, hogy nyugtalanul hányódó életét kézben tartsa. Legszemélyesebb életét művészi látásaiban, képzelete regényes szárnyalásában élte ki, még saját élete folyását is – amint Emlékiratai bizonyítják – regényes mozzanataiban ragadja meg s a legegyszerűbb események mögött is a romantikus lehetőséget keresi, de amint elmúlik az éjszaka, – amikor különös előszeretettel dolgozik s egyben álmodik – a nappal világosságában feltűnik mint számító jó gazda. A napkori elhanyagolt Kállay-kúriát ő szedi rendbe, a gazdaságot ő állítja helyre; a leégett branyicskai uradalmat ő építteti fel; a szurdoki gazdaságot, egy gonosz bérlővel folytatott pereskedés után ő rendezi, hogy az elhanyagolt csehtelki birtokát és udvarát nem tudta rendbetenni, annak is csak felesége volt az oka, aki kényeskedve nem vállalta a feles munkát és a feles gondot a férjével. Meglevő javaival okosan, gazdaságosan bánik, de úgy, hogy a gazdagsággal és a vagyoni gonddal szemben mindig meg tudta őrizni lelki szabadságát, sohasem vált sem a bőségnak, sem a szegénységnek rabjává.

A politikai közéletben is tevékenyen résztvett. Ilyen irányú tevékenységét elsősorban erős nemzeti érzése és írói készsége határozta meg. Irodalmi alkotásai, novellái és regényei a nemzeti öntudat építését és a nemzeti érzés fokozását szolgálták. Magas európai mértékkel mérte a nemzeti művelődés, vagy a már elért műveltség színvonalát; értékelésében különösen érzékeny volt, és fájdalmasan érintette lelkét mindenféle fajtájú tudatlanság, ebből származó maradiság és a nyersesség. Nem talál elég kemény szavakat annak a provinciálizmusnak a megítélésére, amelyben ezek a műveltségbeli hiányosságok tenyésznek. «Annyi művelt körben fordultam meg, annyi kitűnő emberrel, annyi érdekes szellemdús nővel jöttem össze, hogy bizonyos tekintetben igen finnyás és válogató lettem. E finnyáság sohasem vonatkozott rangra, előkelőségre, hanem belső értékre.» Ezeket vallja magáról és műveltségi igényeiről, Emlékiratában (III. k. 184). A Széchenyi eszménye, a kiművelt emberfő és

emberi lélek volt a Jósika eszménye is s a nemzetesedéssel együtt nemesedett minőségi magyart óhajtotta megvalósulva látni, mind egyéni, mind közösségi tekintetben. A helyes és a nemzeti érdekeknek megfelelő kormányzati politikát sürgette hű kebelbarátjával, Wesselényivel együtt, de meg volt győződve róla, hogy minden politika csak eszköz a magasabb nemzeti művelődés előbbvitelére.

Kétségtelen, hogy Széchenyi hatott Jósika Miklóstra, politikai világnézete kialakításában, azonban az is kétségtelen, hogy mindazok a lelki és tapasztalati feltételek, amelyek Széchenyi gondolkozását formálták, Jósikánál is mind megvoltak, tehát feltételezhetjük, hogy önállóan is kiképezte politikai gondolkodását és világnézetét. A szellemi rokonság azonban kettőjük között olyan nagy volt, hogy Irány és Vázlatok (1835) című iratának a megjelenését Stankovics püspök minden áron azért akarta megakadályozni, mert azt állította, hogy azt Széchenyi írta.

Jósika a cselekvő politikai életbe csak a reform-korszak hajnalán lépett be. Nem is igen volt alkalma addig, hiszen 1811 óta szünetelt az erdélyi országgyűlés is s csak 1834 májusában történt meg annak összehívása. A megelőző években ismerkedett meg Pesten Kossuth Lajossal, akinek éppenúgy híve volt, mint Széchenyinek elvbarátja. Az erdélyi országgyűlésen ugyan az ellenzékhez tartozott, Wesselényivel együtt, de lelkében valami nem-tudatos szintézisét hordozta a Kossuth és Széchenyi gondolkozásának.

Az 1834-i országgyűlésen a sajtószabadság érdekében szólalt fel, hiszen ez volt a legközelebb a lelkéhez. Beszéde «sensatit csinált» – amint ő maga feljegyezte. Olyan bátorságot vett erre, hogy azután majd minden fontos kérdéshez hozzászólt, sőt Jósika Sámuelnek, az udvari párt fejének többnyire ő felelt. Ezzel azonban egyelőre megszakadt a politikai szereplése, mert feljegyzése szerint, «az országgyűlést végre szépen hazakergették.»

Később politikai szereplésében már csaknem a sajtóra szorítkozott. Résztvett ugyan az utolsó erdélyi országgyűlésen, 1848 május 30-án, amely kimondotta a Magyarországgal való uniót, de szerepe itt is főképpen a sajtóban nyert teret, amennyiben lelkes tudósításokat írt a Pesti Hirlapnak. Ugyanezt a lelkes sajtó-munkát folytatta az emigrációban is, élete végéig szakadatlanul dolgozott, hogy a külföld helyes képet nyerjen és az erkölcsi igazságnak megfelelően ismerje meg a magyar

szabadságharcot. Megírta német nyelven a szabadságharc történetét, két kötetben, megszervezte a külföldi magyar sajtóirodát, azt irányította s ennek útján mindent elkövetett, hogy a magyar ügynek megnyerje a külföld művelteit. Ha számba vesszük ilyen irányú munkássága mellett, szépírói alkotásait, el kell bámulnunk azon a rendkívüli termékenységen és azon a lelkes tevékenységen, amelyet életének ebben az előrehaladott korában mutatott és kifejtett.

Jósika személyiségének különös vonzóerőt kölcsönöz törhetetlen akaratereje s ebből következő nagyszerű aktivitása, amelyet nem tudott gyöngíteni, legkevésbé megtörni, sem a sok csapás, amely őt családi és nemzeti életében érte, sem lelkének rejtélyeket űző hajlama. Jelleme nem lazult, erkölcsi bátorsága kifelé és befelé soha sem gyöngült, hanem amaz mindig tömörebbé, emez pedig mindig ellentállóbbá vált. Az a nagyszerű benne, hogy személyisége mindig tisztábban és ragyogóbban bontakozott ki és folytonosan izmosodott, a szenvedések, a próbák és a kísértések által mindig csak nemesedett, semmi beszennyezni, vagy megtörni azt nem tudta.

7. Bölöni Farkas Sándor erdélyi főkormányiszéki fogalmazó képviseli a XIX. század első felében, az erdélyi értelmiségi magyart, azt az urbanus erdélyit, aki világlátottságánál és kimívelt értelménél fogva, korának minden jó eszméjét és minden irányító gondolatát összegyűjti lelkében, de nem azért, hogy azzal hivalkodjék, hanem azért, hogy magyar nemzetisége szolgálatába állítsa. Igazi «közhasznú férfiú», amilyent még csak a felvilágosodás kora tudott kitermelni, de már a felvilágosodás kérkedő individuálistusa nélkül. Önzetlen, szerény, sőt, szemérmes lélek, aki szeretne elhárítani magától minden érdemet és kitüntetést, egyedül nemzete előrehaladásán, javán és dicsőségén csügg.

Már mint ifjú ember felveti az Erdélyi Nemzeti Múzeum gondolatát s kidolgozza létrehozásának és fejlesztésének legalkalmasabb módját. Ott áll mindenik erdélyi művelődési intézmény és egyesület mögött, mint azoknak igazi éltető és folyton készítő szelleme. Az előlállás dicsőségét másnak engedi át, de mindenki helyett dolgozik, sokszor észrevétlenül, nehogy kárt szenvedjen maga az ügy.

Beutazza Nyugat-Európát, Bélydy Ferenc gróffal (1830), majd Észak-Amerikát (1831), mint igazi kimívelt ember mindent megfigyel, amit a nagy nemzetek életében kívülről láthat, de főképpen azt, ami a nemzetek életének belső lelki világához

tartozik, összegyűjt minden termékeny és termékenyítő hasznos gondolatot, amivel saját kis nemzetének használhat.

Az 1835-ik évi rövid naplójában kiabrázolvá látjuk magunk előtt egész lelkiségét, fenkölt jellemét és nemes személyiségét. Bölöni Farkas Sándor életművét nem lehet kívülről, hanem csak belülről nézni. Hatásköre széles és tág, de hatását nem jelzik feltűnő külső nyomok, nem mutatják nagy és hangos tettek, ő a csöndesen termékenyítő lelkek sorába tartozik. Irtózik attól, hogy «a szó-vitézek» sorába tartozzék. Bátran hirdeti a szabadság és a népképviselőten alapuló önkormányzati eszméket, de nem azért, hogy egyéni sikereket érjen el, hanem azért, hogy azoknak elhintett magvai gyümölcsöt teremjenek az egész nemzet javára. Amit Észak-Amerikában látott és tapasztalt, mindazt örömmel igyekszik terjeszteni az élő szó, vagy az időszakai sajtó útján, de már könyvét «csak a szemrehányástól való félelem szülte», nehogy megítéljék, hogy másoktól megkívánja, hogy nevezetes útjaikról beszámoljanak s őmaga ezt elmulasztja. Amikor pedig könyvéért a Magyar Tudóstársaság tagjává választotta, oly kínosan érintette, mintha pellengérré állították volna. Amikor pedig a Közép-Szolnokvármegyei kaszinó Wesselényi vezetésével, küldöttséget meneszt hozzá, hogy megválasztásakor üdvözölje és szép ajándékával kitüntesse, kínjában szeretne bezárkózni, vagy elmenekülni otthonról, mert nem tulajdonít magának semmi érdemet. Ezért mondtuk róla hogy nemcsak szerény, de önzetlenségében szemérmes lélek.

Naplójában s valamennyi más írásában meglepő az önismertre való igyekvése, amely valamint Széchenyi-nél, sokszor egyenesen marcangoló önkínzássá válik. Mindezt azonban enyhíti az a még magasabb igyekvése, hogy saját önismeretét szeretné nemzete lelkébe kivetíteni. Mennyi fájdalmat kellett elviselnie, valahányszor a «hideg aluszékonytságot», a nemzeti nyelv, literatúra és kivált a nemzeti hagyományok iránti érzéketlenséget tapasztalta. Szava nem hangzott oly messze mint a Széchenyi-é, vagy nagy barátjának, Wesselényinek a tüzes szózatjai, de Erdély, vagy legalább Kolozsvár társadalmában egyike volt ő azoknak, akik a Széchenyi és Wesselényi tolmácsaivá váltak. Akiktől idegen volt Széchenyi magasba szárnyaló lelke, vagy akiknek igen erős és megrázó volt a Wesselényi szava, azokhoz csöndes és halk hangon, az egyéni meggyőzés erejével Bölöni Farkas Sándor vitte el az igazság sok drága magvát.

Érzékeny, kifinomult lelke és nemes ízlése közvetítője és terjesztője volt minden tiszta emberiességnek, amely azonban sohasem vitte őt a ködbevesző kozmopolitizmus útjára, ellenkezőleg annyira öntudatos érzésű magyar volt, hogy keményen ostorozott mindenféle eltévelyedést. Érzékenysége különösen megnyilatkozott a lelkiismeretet és az egyéni meggyőződést rab-ságba hajtó közvéleménnyel szemben. A kétszínűséget, a hazugságot, a hízelgést, a haszonlesést, a dicsőséghajhászatot, amely a császári udvari szellemet árasztó magasabb hivatalokban oly dúsan tenyészett, a tiszta jellemű és öntudatos magyar ember fölünyes fájdmával és belső örömeivel ostorozza. Naplójának is, de életének is ezek a legszebb mozzanatai.

Naplója több mint napi reflexiókat tartalmazó írásmű: valóságos ethikai bizonyoságtétel. A megalkuvó ideiglenes etikával szemben, a nemes szellemiség maradandó követelményein nyugvó örökké kötelező ethika hirdetője. Mély megvetéssel utasítja vissza azt az ethost: amely mellett lehetséges, hogy ami ma polgári virtus, holnap lehet status elleni véték s megint virtus, ami tegnap véték volt.

Reá nézve nem a közvélemény, hanem a lelkiismeret az erkölcsi fórum. Ebben van a Bölöni Farkas Sándor nagy erkölcsi fölénye.

8. A számok óriása: Bólyai Farkas a legöregebb a fiatal kortársak között. Kevés olyan nagy magyar van, aki saját környezetében annyira aránytalanul nagy lett volna, mint Bólyai Farkas az övében. De alig van még a Bólyai Farkaséhoz mérhető emberi nagyság, amely oly türelmes jószággal viselte volna a ránehezülő gondokat is, valamint a környezet kisserűségét is. Igaz, hogy alig van még a vásárhelyihez mérhető társadalom, amely annyi elnéző és megbocsátó szeretettel fogadta volna Bólyai Farkas különös életformájának megnyilatkozásait. Az erdélyi magyar lángelme és a székely főváros valamiképpen egymásra találtak, kölcsönösen megértették egymást: a lángelme apróbb lángocskákra szaggatta szét magát, a város pedig nem hiába volt székely főváros, mert mindent elkövetett, hogy önmagát legyőzze s önmaga és korlátozásai fölé nőjön. Később aztán segítségül jött a történet és a hagyomány s olyan konszenzust teremtettek Bólyai és Vásárhely között, hogy Bólyait csak Vásárhelyt tudjuk elképzelni, Vásárhelyt pedig csak Bólyaival együtt tudjuk gondolni.

Enyeden már jelentkezik benne a lángelme, a legkülön-bözőbb irányokban. A nyelvek tanulásában éppen olyan rend-

kívüli, mint a matematikában, a történelmi emlékezetben, mint a rajzolásban, vagy a zenében. A legnagyobb azonban a képzelete, amely nélkül nincs matematika, nincs nyelvkészség, de még történelmi emlékezet sincs, nem is beszélve a művészi tárgyról. Ő maga is a képzeletét csodálta. Elmondja, hogy egyik karácsonyi vakációján, amikor a kollegiumban egyedül maradt, látta Achillest és a többi homerosi hőst, oly tisztán, amint Homerosban őket megismerte.

Göttingai éveiről mint a hősi cselekedetek idejéről emlékezik meg, mondván: akkori magamat ma is tisztetem. Mennyi önmegtagadás, mekkora önfegyelem és milyen nagy erőfeszítések jelennek e mögött az önvallomás mögött. Gyarapodott hát nemcsak a tudományban, hanem a szellem önerejében is.

Mégis a magyar tragikumnak nincs megdöbbentőbb jele, mint nagy német diáktársától és barátjától, Gaussától való búcsúja és elválása. Mégegyszer találkoznak Göttingan kívül, Clausthalban, ahonnan egy tetőig még együtt mentek, ahol némán elváltak, «azon egy zászló alól kétfelé küldetve, azzal a különbséggel, hogy ő a dicsőség templomába hatott fel, én pedig elestem.»

Sok kaland között hazatér, vásárhelyi professzor lesz, hamarosan megházasodik, feleségül veszi Benkő Zsuzsánát, akitől születik féktelen lángelméjű fia, Bólyai János, majd másodszor is megnősül. Mindkét házassága mérhetetlen bajt, gondot és nyomorúságot hoz a fejére, egyik több akadályt vet eléje, mint a másik s mindkettő segít oltani a benne égő tüzet, hogy csak időnként lobbanjon fel, máskor pedig csak mint zsarátnok füstölögjön. Ilyenkor aztán «Üsse meg a mennykő» szavajárásával napirendre tér önmaga felett s vagy kemencecsinálásra, máskor önműködő kocsigyártására s egyéb külön gondolatok valószínűsítésére adja fejét.

Mint két fényes csillag, éveken át együtt vannak Vásárhelyt, apa és fia, de mint magányos izzó csillagok, nincs közük egymáshoz, vagy ha találkoznak, egymás létét kockáztatva seregnek el egymás mellett, pedig csak ők lehettek volna kölcsönösen egymásnak méltó társai.

A kor nagy reform-eszméi izgatják mindkét Bólyait, de egyik csak szomorújátékokat ír, csodálatos termékenységgel, a másik pedig csak utópiákat szerkeszt az emberiség boldogulásának nagy kérdéseiről. Különbözik úgy száll el felettük a történet géniusza, mintha nem a földön, hanem valami idegen plánétán laktak. Azon is laktak s mégis mind a kettő fel-

szökkent az emberiség egére, olyan rejtélyeket bogozgatva, hogy tudományuk hősei örökké csodálkozni fognak rajtuk.

Vásárhely és egész Erdély értetlenül, de áhítattal csodálta őket s elvakultan hagyta lobogni ezt a két szellemóriást.

Bólyai Farkas azonban mégis emberiesebb volt s neki több köze volt az erdélyi társadalomhoz. Talán az irodalom és a művészet, vagy talán melegebb szíve közelebb vitte őt az emberekhez. Tanítványai nehezen, vagy csak ritkán tudták követni, de ő utánuk ment szeretetével s saját nehéz földi gondjai között is, gondoskodásával. A társaságoknak kedvence volt, mert amikor megnyílt a szíve, annyi szellemességet vitt a társaséletbe, hogy ellenállhatatlanul meghódított mindenkit.

Az ő sorsa is azonban csak az volt, mint annyi más nagy erdélyi személyiségé, a Kőrösi Csoma Sándoré, vagy a Sipos Pálé, vagy a Fogarasi Pap Józsefé, haláluk után is csak a külföld fedezte fel s Erdélybe csak a külföldi felfedezésük híre jutott el. Külföldön megnőtt a hírük s mi ma utána mondjuk a híriket. Így a Bólyai Farkas híre, neve olyan nagy, hogy rendkívüli nagysága miatt homályba vész, de ebből a homályból is felragyog időnként a magyar jövőbe mutató lángujja, azzal a biztatással, hogy még sok sok idő kell ennek a népnek, hogy rendeltetését betöltse.

9. Ha századunk első felének emlékiratait, naplóit és visszaemlékezéseit forgatjuk, mindenikben találkozunk a Wesselényi Miklós, az «árvízahajós» nevével. E név mellett nem tud egyetlen magyar ember sem elmenni, hogy vagy ne magasztalja, vagy ne gáncsolja. Olyan rendkívüli, hogy mindenkinek állást kell foglalnia, vagy mellette, vagy ellene. Nagy a lelki ereje, a jelleme, de nagy a testi ereje, az izomzata, s a legnagyobb benne az, hogy testi erejét egészen a lelke rabságába kényszerítette. Kemény Zsigmond művészi módon szemlélteti, hogyan tudta Wesselényi nemesvérű lovait a legveszedelmesebb szakadékok szélén egyetlen szóval megfékezni, de ugyanilyen módon tudta megvadult indulatait is nagyszerű akaraterejének egyetlen mocnásával megfegyvelmezni. Élete tele van olyan eseményekkel, amelyekben lelki erejének ez a győzelmes fölnye tündöklöklik. Lelki erőit mérlegelve, ilyenkor nem tudjuk, vajjon bátorsága, igazságérzete, vagy emberszeretete volt-e nagyobb.

A pesti árvízkor már folyamatban volt az ellene folytatott per, elítéltetése azonban még nem volt kimondva. Erkölcsi nagysága mindig tündöklött, de ezekben a vészes napokban oly megragadóan jelent meg mindenki szeme előtt, hogy az

egész ország bámulta. Ha Wesselényiről semmi egyebet nem tudnánk is és semmi egyéb nem maradt volna utána, csak az árvízről szóló naplója: elég volna arra, hogy személyiségének alkotójegyeit, a bátorságát, szabadságérzetét és emberszeretetét abból megrajzoljuk. Hogyan törpültek el mellette a vész kétségbeesései között a vezető emberek, még a legnagyobbak is; egyik csak a magáét menti, a másik közömbösen pipázik, mialatt ő a legnagyobb erőfeszítéssel emberek százait és ezreit menti meg, a harmadik azzal védekezik, hogy emberei alusznak, s akadt olyan főúr is, aki a saját lovai megmentésére istállót keres, sőt még Széchenyi is csak félvállról veszi az ő egyedül célravezető, józan javaslatait. Botránkozással és borzalommal telik meg a lelke a hidegvér és a tehetetlen lágyág láttára.

A zsidói kastély az ő igazi fészke, ahol otthon van. Nem valami csöndes otthon, hiszen a legtöbbször tele van vendéggel, vadásztársasággal s csak úgy zeng a zsvajtól, a hangos politizálásoktól, főképpen a vadászkiáltások hangjától, de mégis itt gyűl fel a lelke, hogy mint sirály kiszálljon a politikai viharokba, sokszor csak azért, hogy újabb vihart támasszon. A tétlen mulatozásokba merült társaságokat azonban még otthon sem kedvelte, nem is engedte barátait az evés-ivás élvezeteiben elernyedni, hanem az átlagos idegerőt messze túlhaladó megfeszítésre és fegyelmezésre kényszeríti.

Wesselényiben csodálatos ellentétes erők feszültek. Ezért tudott ő korának olyan hatalmas nagy erejű kifejezője lenni, de ezért tudott a vele rokon erdélyi szellem megtestesítőjévé válni. Életformájában előkelő, gögös főúr volt, de viszont tudott – a zilahi Fadrusz-féle Wesselényi-szobor pompás ábrázolása szerint – jobbágyaihoz leszálló és jobbágyait kézenfogva magához emelő testvér-magyar lenni. Nemzetszemléletében elragadtatót romantikus lélek volt, aki hitt abban, hogy a korszak egyenlősítő eszméi az igazságnak megfelelően egy csapásra átalakítják és megújítják a magyar nemzetet, de viszont józanul számítani képes gazda volt, aki az egész mezőgazdasági élet reformját cselekvőleg is szolgálta. Mint «vándor-pátriota» végig izgatta, a vármegyei közgyűléseken, egész Erdélyt, de viszont olyan gyakorlati gondolatai voltak, amelyek nyomot hagytak Erdély egész társadalmi életében. Jellegzetesen erdélyi pátrióta, de mégis az unió elsősorban az ő műve volt. Csak úgy tobzódott a nyers természeti erők pazarlásában, de édesanyja előtt gyermeki engedelmisséggel állott meg s anyja halála után, a leg-

szenvedélyesebb lovaglások nyomában, elérzékenyedt lélekkel keresi fel éjszakai órákban is édesanyja sírboltját. Hatalmas birtokait jobbágyok ezrei művelik s teszik lehetségessé, hogy költséges életet folytasson, mégis a jobbágy-felszabadítás egyik legfőbb éltető eszméjévé vált.

Lett légyen Wesselényi bármilyen szenvedélyes és ellentétek között hánykolódó lélek, mégis nagyobb és erősebb volt a logikai ereje, mint a szenvedélyei és egységesebb a célkitűzése, mint szétvetődő gondolati fellobbanásai. A magyar hivatalos nyelvvel az egész magyar haza egységét kívánta szolgálni, a jobbágy-felszabadítással az alkotmányos magyar nemzet erejét akarta fokozni, aminthogy a Partiumnak Erdélyhez, Erdélynek a Magyarhonhoz való csatolásával a történeti Magyarország teljes helyreállításáért dolgozott. Mindig messzebb nézett, a végső célíg és mindig erőteljesebben küzdött a végső célért. Szenvedélyességét is a végső cél tüzelte; ismerte fajtájának hirtelen lelkesedő és váratlan elernyedő természetét, úgy érezte, magyar szive úgy diktálta, ki kell használni a század kezdetén fellángolt reform-vágyat s semmit sem várva, azonnal tenni.

Ez a sajátosan egyéni szenvedélyesség és a nehézségekkel birkózó alaptermészete szépen tükröződik az árvizi naplójában. Senki szebb és találóbb jellemzést nem adott Wesselényiről mint önmaga, amikor a vészes napok közben ezt írja: «Megint a magam helyén s teljes erőben éreztem magam. Mind ezen rémítő jelenetek közt, melyeknek eddig a hullámok tetején közepette voltam, számtalan keservet és gyötrelmet, de sok édest és menyeyit éreztem; általában pedig meg kell vallanom, így veszélyektől és borzalmaktól körülveve éreztem, miszerint ily helyzet s ily munkásság elemem. Fejemet tisztábban fontolónak, véretem nyugodtabban folyónak s inaimat erősebbnek talán sohasem éreztem.» Wesselényinél tehát a vadászat, a lovaglás, a vívás nem úri semmittevés, hanem ezeknek irama, próbája és minden kockázata igazi életeleme volt. Ahogy ő üzte ezeket a versenyeket, nem volt azokban semmi lealacsonyító és elernyesztő hedonizmus, ellenkezőleg azoknak fegyelmében annyi rigorizmus volt, a testnek és léleknek olyan megfeszítése és gyakorlása, hogy azokból számára újabb ethikai erők származtak. Ezek is csak eszközök voltak számára, hogy a testnek és léleknek igazi atlétájává váljék.

Személyiségének még csak a rendkívüli szabadság-szeretetét kell kiemelnem. A szabadság számára nemcsak egy eszme volt, amelyért az egész korszak lelkesedett és égett, hanem élet

forma is, amelyben egyedül tudta elképzelni saját egyéniségének és nemzetének a kibontakozását. Az elnyomatásnak ebben a korában különös jelentősége volt a Wesselényi szabadság-szeretetének. Ezen tört meg az önkényuralom minden támadása és pusztító nyavalyája. Ha talán az ő nemes lelki szabadságharcának, saját korában, nem is volt meg az az eredménye, amelyet várt ő és várt százada, de az ő szabadságharcából mégis csak táplálkozott minden következő szabadságharc. Az ő vére és áldozata, szenvedése és odaadása is mag volt, amelyből a magyar élet sok gazdag vetése támadt. Az önkényuralmat Wesselényinek minden szenvedést, büntetést, börtönt vállaló szabadság-szeretete nemcsak meggondolkoztatta, de sok újabb elhatározástól visszariasztatta. Az a rettenthetetlen bátorság, amelyet ő mutatott a szabadság védelmében, az merőben új és idegen volt a bécsi udvar előtt s annak mását csak az elfelejtett magyar történetben találhatta volna fel, ha kedve és hajlama lett volna abból tanulni.

Wesselényi személyisége csodálatos monumentalitással áll Erdély kiváló embereinek a sorában, de nem szoborszerűen, hanem mint élő személyiség, aki tele van jelenvaló vitalitással s ott jár ma is előttünk s dörgő hangon hirdeti nekünk, hogy az elnyomó hatalom megtaníthat szenvedni, de nem taníthat meg félni.

10. A legfiatalabb kortárs, aki még élénk lép, Barabás Miklós, a kiváló erdélyi arcképfestő. Minket most nem annyira a művész, hanem inkább az ember érdekel személyében. Mint erdélyi ember érdekel, aki kiváló tehetségével, székely életrevalóságával új szint ad az erdélyi személyiség eszményének.

Életsorsa úgy kezdődik mint annyi más székely gyermeké. Nemes székely családból származik, azonban a válással, újraházasodással kuszálttá vált körülmények súlyosan megnehezítik gyermeki életét. A szegény székely gyermekek Alma mater-ébe, Enyedre kerül, ahol megvan a szállása, a mindennapi cipója és a tanulási lehetősége, de éveken át meleg ételt alig lát. Tehetsége és életrevalósága azonban segít rajta, már 13 éves korában elkezd rajzolgatni; előbb csak filléreket, majd forintokat szerez. Mázolóktól, díszletfestő vándorkomédiásoktól lesi el a rajzolás, a festés elemi fogásait, majd az olajjal való bánás és a festékkeverés módjait. Mindent a maga erejéből, egyéni feltaláló képességéből merít s később, amikor módjában van külföldi festőktől tanulni, már csak öntudatosítja és tökélyre emeli azt, amit mint autodidakta szerzett. Fest min-

denkit és mindent, amivel pénzt szerezhet, nagy könnyedséggel és készséggel, de született művészi képessége, látása soha cserben nem hagyja. Mindenre vállalkozó természete, nagy munkabírása, rendkívüli termékenysége azonban nem lehet ok arra, hogy művészetében kételkedjünk, vagy a tiszta művészet elhanyagolásával vádoljuk. Művészi munkájában tünetkező minden tulajdonságának magyarázata egyedül az ő rendkívüli művészi alkotóerejében rejlik.

Személyében és életművében semmiféle politikumot nem találunk. Közéleti szolgálatot sem végzett; Barabás Miklós igazán csak művész volt s mégsem volt munkája, a nemzeti élet szempontjából hiábavaló. Telefesti egész Erdélyt és Magyarországot ragyogószemű nemes úri nők és tekintélyt hirdető táblabírók képeivel, de a másokéval is, mindenkéivel, aki csak arcképet kívánt magáról, gyermekeiről, élőkről és elhunytakról. Ez a hatalmas képtár, a művészet nyelvén hirdeti sok feledésbe ment erdélyi ember lelkivilágának szépségét. Kifogásolják, hogy romantikus módon eszményített, nőt, férfit és gyermeket. Minden szem, amelyet festett ragyogóan beszédes, minden tekintet méltóságos, de mindenkéül eszményien szép és harmonikus. Képeibe kivetítette saját békés és harmonikus lelkét s az ecset segítségével megrajzolta, annyi változatban, a magyar férfi és női ideált s ezzel azt hirdette, hogy ilyenek közösségéből kell felépülnie az egész magyar nemzetnek. Irtózik mindentől, ami közönséges s mint egy grandseigneur, vagy mint egy gentleman járja be egész Európát, még a török és muszka uralom alatt élő, de már Európát színlelő Romániát is s mindenütt különös becsületet szerez nemzetének. Korának minden valamirevaló művészevel kapcsolatba jut s mindeniktől igyekszik tanulni valamit, de senkinek a kedvéért önmagáról le nem mond, de le nem is mondhat, mert egyéni lángelméje minden hatást és minden tudást magához hasonít. Magyar marad akkor is, amikor idegent fest, mert művészi alkotásaiba beleviszi a magyar lélek tisztaságát, átlátszó egyszerűségét és értelmes józanságát. Ezzel pedig azt hirdeti világszerte, hogy a magyarnak önmaga egyéniségénél kell maradnia, mert ez számára az Istentől adott létparancs.

Barabás Miklós a képeivel is történetet írt, mert korának minden jeles emberét, különböző társadalmi típusait úgy jellemezte az utókor számára, hogy ezzel egy egész századot vetített elének, a saját romantikus idealista felfogásában. Azóta hányan és hányan: írók, gondolkozók, politikusok és más társadalmi

vezetőemberek ítétek és viselkedtek a Barabás Miklós kép-írása szerint.

Az Akadémia azzal, hogy tagjává választotta, elismerte az ő úttörő művészi munkásságát, de méltán választhatta volna tagjai sorába mint író is, aki koráról olyan társadalmi rajzot adott, amely kétségtelenül forrásértékű ma is. Emlékiratait olvasva, képeivel együtt jelenik meg tekintetünk előtt kora, a század egész első fele s majdnem a második fele is. Az erdélyi társadalmi élet mellett különösen tiszta megfigyelésekben, jellemzésekben és fogalmazásokban látjuk előttünk az önállóságra még nem jutott Romániát, nevetségesen kapaszkodó figuráival, társadalmi elmaradottsága minden bántó színeivel. Ebben a vonatkozásban Barabás Miklós olyan nagyszerű megfigyelőnek és leírónak bizonyult, amelyhez foghatónak erről a tárgyról egyetlen magyar írás sem tekinthető.

Barabás Miklós személyiségében száz és száz színben ragyog előttünk a született székely ember tehetsége, művészi kiválósága mellett a leleményessége, okossága, tiszta intelligenciája. Hogy meg tudta állani a helyét minden társadalmi réteg színpadján és milyen otthonosan mozog a legmagasabb rangúak és a legegyszerűbb emberek között, a nélkül, hogy nemzetközi kalandorrá vált volna, ellenkezőleg minden körülmények között megmaradt magyar nemesnek és nemes magyarnak.

11. Végére jutottunk ennek az erdélyi arcképsornak. Az idő távolában, de a szívünk közelében szemléltük a mi erdélyi személyiségeinket, az idő is, a tisztelet is, létünknek ez a két csodálatos mérete szépítette őket, a szívünk pedig igazolta ezt a szépítést. Átalmentek az időből az örökkévalóságba s ezzel lehullott róluk minden, ami megronthatta volna személyiségük szépségét. Hogy az emberi gyarlóságok nem tudták megrontani hanem ők győzelmesen azok fölé kerekedtek: ez tette életüket széppé. Mi csak ezekre a győzelmes és maradandó jegyekre figyeltünk, mert az elnyomás éveit ezekben merítettünk örömet is, erőt is.

Mindenik ugyanaz és mégis mindenik más. Mindenik ugyanaz Erdély szeretetében, és mindenik más ennek a szeretetnek gyakorlásában. Mindeniknek ugyanaz a szíve s talán az üteme is, de mindenik más részlet-munkát tölt be a nemzeti élet nagy organizmusában. Hangjuk muzsikájában és színében lehet különbség, de csak mennyiségi s nem minőségi szempontból. Valamennyien egyek abban, hogy a nemzeti ügyet, úgy is mint személyek felett álló objektív valóságot, de úgy is mint

feltétlen erkölcsi parancsot maguk fölé emelték és önmaguk felett állónak tekintették, amely iránt csak egyetlen lehetséges magatartást ismertek: az engedelmisséget. Az ügy mellett eltörpült számukra minden egyéni érdek. Wesselényit a pesti árvízkor megdicséri István főherceg, amire naplójában azt jegyzi meg, hogy a dicséretnek nem örül, de annak igen, hogy magyarul beszél. Ez az önérzetes, de önzetlen gondolkozás, ez az erdélyi ember igazi jellemvonása.

Ez az önzetlenség nyilvánult meg mindenik erdélyi személyiség életében, abban a tekintetben is, hogy mindenik tudott különböztetni a kegyeletes tisztelet és a jellemrontó bálványozás között. Kegyeletes tisztelettel fordultak valamennyien a mult nagy alakjai felé s ebből a tiszteletből erőt merítettek, de még a hozzájuk legközelebb állókat sem tudták bálványozni. Ezt a tiszteletet elfogadták önmaguk iránt is, de személyi kultuszt nem engedtek meg még alárendeltjeiknek sem. Amit másnak nem adtak meg, azt maguknak sem követelték, a tiszteletet azonban az emberek közötti helyes életviszony feltételének tekintették.

Valamennyien belülről nőttek s így váltak nagygyá. Ha a külső síkban sok tragikus szenvedésen, sőt bukáson is estek át, az azonban mégis bizonyos, hogy érvényre hozták ezzel a belülről eredő fejlődéssel mindazt, ami bennük értéket jelentett. Ugyancsak a belülről eredő szemléléssel tudjuk mi őket nem torzóban maradtaknak, hanem egész személyiségeknek tekinteni. Ehhez a szemléléshez azonban nemcsak történeti tájékozottság és ismeret kell, hanem kell mindenekelőtt a személyiségben megvalósult szellem iránti tisztelet és intuitív szeretet.

És mindezekből következik tovább, hogy egyetlen igazi erdélyi személyiség sem zárkózott be önmagába. Lehetek időnként nagyon magányosok, de nem a kifinomult humanista érteimében, hanem sorsuk változandósága következtében. Nem elkülönült nagyságok voltak ilyenkor sem, hanem kitépettek és magányosságra kényszerítettek. Az erdélyi ember mindig igazi közösségi ember volt s ezt a közösséget kereste minden nemzetársával, mert világosan és józanul látta, hogy a felette álló nagy nemzeti ügyet csak közösségben szolgálhatja.

Ennek a sajátos vonásnak természetes következménye volt, hogy erdélyiségét sem tekintette nemzeti léte kizárólagos kategóriájának. Ha végigtekintünk a fenti soron, azt látjuk, hogy valamennyien a nagy nemzeti egységre néztek. Jóllehet a különálló és önálló Erdélynek Magyarországgal való úniója nem jelen-

tett reájuk nézve minden esetben előnyt, hanem igen sok esetben és sok vonatkozásban hátrányt jelentett. Azonban soha sem végeztek üzleti számításokat, hogy melyik előnyösebb és hasznosabb, hanem csak azt számították, hogy nemzeti egység nélkül nincs magyar élet s az egység az utolsó kezessége a nemzet fennmaradásának és jövődjének. Ez az egységre törekvő erdélyiség nem egyéni belátás eredménye volt, hanem élő erdélyi történeti hatóerő, amely az önálló erdélyi fejedelemség virágkorában éppen úgy élt, mint az idegen uralmak legvéresebb napjaiban.

Azt már nem is kell többször kiemelnünk, hogy az erdélyi szellemet képviselő személyiségek valamennyien csak a nemzeti függetlenség és szabadság követelményeinek a feltétele alatt tudták elgondolni a magyar jövőt. A függetlenség azonban nem jelentett csupán egy közjogi fogalmat, amelyet a gyakorlati szükségek szerint valamiképpen meg lehet és meg kell valószínűsíteni, hanem jelentette a teljes önállóságot és önkormányzatot; éppen úgy a szabadság sem volt számukra csupán keret, amelynek határai között aztán szabadosan zajlik az élet, hanem jelentette a nemzeti szellem önkifejlésének a legmagasabb erkölcsi törvények szerinti megvalósulását.

12. Ezzel aztán eljutottunk az utolsó szóhoz. Annak a megállapításához, hogy milyen megdöbbentő jelenség a történetben, hogy a korszellem, a közvélemény, az uralkodó világnézeti árnyalatok egy idő után ócskaságokká válnak, a nagy személyiségek, valamennyi értékeikkel együtt, idővel, viharral, vésszel dacolnak és élnek. Nem árnyékhadak, hanem szellemhadak, akikhez bátran sorakozunk, hogy örök vezéreként irányítsák lépéseinket új harcokon át, új győzelmek felé.

Dr. Tavaszy Sándor.